

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רנ"ז, תשפ"ד

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

גבאים שרוצים למכור הנצחה לאחר

(מאמר המשך משבוע שעבר)

ור' שאלתיאל חפץ להנציח את שמו על בית מקדש מעט, בו ילמדו ויתפללו לזכרו ולעילוי נשמתו. שמו של בית הכנסת יצא לתהילה ברחבי השכונה, כאשר במשך הזמן הצטרפו עוד ועוד חברים למקום שמנה כבר למעלה מעשרה מניינים, ושמע המגבית הגיע לאזניו של ר' שאלתיאל. זה האחרון בא בדברים עם ר' שמשון ושאר חברי הועד, שעטו לקראתו בשמחה ובהערכה. לאחר זמן קצר, נחתם שטר כדת וכדין ובו מפורשת מכירת הנצחת ההיכל הגדול לר' שאלתיאל, בסכום של מאה אלף דולרים. המחיר, אמנם, היה נמוך יחסית לגדלו ועלותו של ההיכל, אולם ההכרח אילץ את הגבאים לעשות זאת, לאחר שהקהל היה כבר בתחושת מיצוי מהמניין המאולתר וגילה חוסר סבלנות מופגן עד למעבר לאותו היכל גדול ומפואר שכבר המתין בחלומותיהם מעבר לפינה.

תקופה קצרה חלפה, הבניין הגיע לקראת סיומו הבניה והחלו ההכנות לקראת חנוכת הבית. בינתיים, לאור העובדה שההוצאות היו הרבה מעל למתוכנן, כפי שמצוי במחוזותינו, החולט בהסכמת כלל הציבור לנסות למקסם את המחיר של ההיכל, ואכן לאחר שבוע נמצא תורם בשם ר' אפרים שלמה שהיה חפץ לקנות את שם ההיכל במחיר של מאתיים וחמישים אלף דולר, פי שניים וחצי מהמחיר הראשוני. משכך, באו הגבאים לר' שאלתיאל ובקשו להשיב לו את כספו ולבטל את ההסכם עמו. אלא שר' שאלתיאל טען לעומתם שהדבר לא שייך מאחר שכבר

את החום ולמלא את ייעודם, הם אף מרעישים בקולות וברקים, טורדים את כוונת המתפללים ומכריחים את הש"ץ ובעל הקורא להגביה את קולם עד כדי אדמימות לחייהם.

ומשום כבוד בית הכנסת וכבוד הציבור, גיבשו חברי המנין החלטה ולפיה חובה עליהם לזכות בהקצאה ראויה לשמה עבור בית הכנסת. ממחשבה למעשה, הקימו החברים עמותה, חילקו תפקידים, וכעבור הזמן הנדרש הגישו בקשה מסודרת להקצאה בעזרת קשריו הענפים של אחד מבכירי המתפללים, קהילת 'בחצרות ה'" זכתה בהקצאה מכובדת לבית כנסת שיכיל את כלל המתפללים ברווחה וברחבות.

עם הישמע הבשורה הטובה, ותיכף מיד לאחר שתיית 'לחיים' בביתו של ר' שמשון הגבאי, פתחו עסקני החצר במגבית נרחבת לבניית בית הכנסת המפואר והמרווח שיקום על פני האדמה. כלל המתפללים נקראו לאסיפה דחופה, בה הכריזו כל אחד על התחייבותו להצלחת המגבית וגיוס סכומים כפי יכולתו. ציבור בני הקהילה שהיו מרוצים ושמחים על התנהלות בית הכנסת הנעים והנינוח שהפציע לחייהם בהפתעה, רצו בכל מאודם בהצלחת המגבית.

שבועות מספר לאחר השקת התוכנית לגיוס הכסף הדרוש להקמת הבנין, נרשמה התעניינות גוברת מצד הנגיד ר' שאלתיאל, מנכבדי השכונה, לרכוש את הנצחה ואת זכות בניית ההיכל על שמו ולזכר יקיריו. היה זה עוד בתוך שנת האבל על פטירת אביו,

שבוע שעבר הבאנו את השאלה שנשאלה בבית הדין, עם סיפור המעשה, ותחילת הדיון והמשא ומתן ההלכתי, השבוע נמשיך ונסיים את היוצא להלכה ממה שנפסק בבית הדין, ונזכיר בקצרה שוב את דבר המעשה.

בית כנסת 'בחצרות ה'" צמח ממנין קורונה חפוז שהתארגן בחצר אחד הבניינים בשכונה, בו השתתפו רבים מתושבי השכונה שמצאו מקום תפילה כאוות נפשם. תחילה ממרפסות הבתים, עטויים מסכות חונקות נשימה, ובהמשך תחת סככה מוצלת שהוקמה בזריזות על ידי בניו החסונים של ר' שמשון, השכן מקומת הקרקע, שעמלו ושדרגו את המקום למעיין בית כנסת של ממש, עם שולחנות וספסלים, בימה וארון קודש, ארונות ישנים ובהם סידורים וחומשים, ואפילו פינת קפה ראויה.

תהפוכות רבות ליוו את המנין שקם ללא כל תכנון מקדים כשאר מנייני הקורונה שנוסדו באותם זמנים בהולים, עד שהפך לאימפריה תורנית שכונתית ולהיכל שוקק בכל שעות היום. היות ועם הזמן, כשהמסכות על שלל דוגמאותיהן נעלמו מהאופק, ומושגים כמו בידוד, מאומתים ואנטיגן נראים כלקוחים מהעבר הרחוק, הבינו כלל משתתפי המנין שאין שום סיבה להמשיך להתפלל ברחובה של עיר כבימי תעניות על הגשמים, מאחר ואלו דווקא שוטפים את הרחובות ומשבשים את סדרי התפילה. ומי מדבר על ימות החמה הלוהטים, בהם מאוררים ומצננים רבים גודשים את החצר, ולא זו בלבד שאינם מספיקים להפשר

קנה את השם ואת הזכות בקניין גמור ובשטר. נתעצמו הצדדים בדין ובאו לבית ההוראה לשאול כדת מה לעשות. בבית ההוראה התברר, כי הנידון שביניהם אינו רק על שם מי יונצח ההיכל בית הכנסת המפואר, אלא גם על עצם מצוות התרומה להקמת בית מקדש מעט, שאחרי התרומה של הנגיד ר' אפרים שלמה שמכסה את בניית ההיכל, הצורך בתרומה של ר' שאלתיאל אשר לטענתו כבר זכה במצווה בשטר החתום שבינו ובין מתפללי בית הכנסת, כבר לא היה מוכרח.

ג. האם רשאים להוסיף?

כאמור, את חזקתו של ר' שאלתיאל שזכה להיות תורם ההיכל והמונצח על גביו לא ניתן לבטל, יחד עם זאת עלינו לברר אם לאחר שקיבלו ממנו את התרומה, האם הם רשאים להוסיף ולשכלל ברוב פאר והדבר ולקבל תרומות נוספות עם הקדשות נוספות על התוספות לפאר את היכל ה' בהדר ותפארה.

נשאל הרדב"ז (חלק א סימן שפז) אודות ראובן שלו חזקה מאבותיו להדליק נרות בית הכנסת לכבוד שבת, והיה רגיל להדליק נרות הרבה, ועתה

הרי לנו כי אף במקום שהציבור מפסיד, אין לשנות מהחזקה שהחזיקו. הלכה זו נראית חולקת על דברי הספר חסידים שכתב כי במקום שנותנים מעות אין צריך להפסיד בעבור החזקה ומותר לשנותה. אך בכל אופן לגבי הנידון שלפנינו, נראה כי רבי יהודה החסיד מודה באופן שאין ספק שהחזקה נמכרה לנצח ולא לפרק זמן

מטה ידו ואינו יכול להדליק כהרגלו ושלא לבית הכנסת מעט שמן כדי להדליק, בני הקהילה סירבו לקבל את מעט השמן ומסרו באותה שבת את ההדלקה לשמעון, וכעת שואלים אם ראובן הפסיד את חזקתו.

השיב להם הרדב"ז שלא הפסיד ראובן את חזקתו בכך, כי מה היה לו לעשות אחר שמטה ידו, והוכיחם שלא טוב עשו שלא קיבלו מראובן את מעט השמן, כי חשוב לפני הקדוש ברוך הוא קרבנו של עני כשל עשיר ויותר, ומה

איכפת ליה להקדוש ברוך הוא אם יהיו אלף פתילות או מאתיים, שפיר מתקיים בזה 'באורים כבדו ה' (ישעיה כד טו), ואם אמנם ראו הקהל שלא יספיק השמן אשר שלח להתכבד בו בית הכנסת, היה להם להשלים משל ציבור ולא לביישו. וסיפר הרדב"ז שבעצמו ראה בירושלים חנווני שהיה מוכר שמן והיה לו חזקת הדלקה בבית הכנסת, והדליק בשמן עכור משמרי השמן ונטלו ממנו חזקתו למכור לאחר, ושאל החנווני את חכמי ירושלים מדוע נהגו עמו ככה, והשיבוהו כיון שהוא עשיר ומוכר שמן היה לו לכבד את השם מהשמן הזך ועל כן קנסוהו על הדבר. נמצאנו למדים כי לולא הטעם המיוחד לקנוס את החנווני בשל כך שהביא שמן עכור בשעה שהיה לו להביא שמן זך, אין לסלק את האיש העני מחזקתו אם הביא מעט שמן מפאת העדר יכולתו להעמיד את השמן כהרגלו, וכל שאין טעם לקנוסו לא איבד חזקתו, רק היו יכולים להשלים משל ציבור או למכור את המצוה בהסכמתו עד שיוכל ראובן לחזור ולהביא משלו.

אמנם דברי הרדב"ז נסובו על מי שהיה בחזקתו להביא שמן על סך מסוים ועתה צמצם את תרומתו, שאין לבטל בכך את חזקתו בעתיד, אלא שמתוך דבריו נראה ללמוד שבכל אופן שירצו הקהל לשכלל ולפאר את היכל ה', הרשות בידם לקבל כספים נוספים וכן להוסיף משלהם כדי לכבד את בית ה', ובלבד שלא יפגעו בחזקתו של הראשון כלפי תרומתו.

ד. תוספת על חשבון הראשון

ברם, לכאורה לא כל התוספות שוות. פעמים שכאשר יקבלו הקהל תרומה נוספת על מנת לשנות ולשפץ את מבנה ההיכל בפנים מאירות בתואר ובהדר, תהיה התוספת מעפילה בהחלט על תרומתו של הראשון, עד שבכך הם כמו מבטלים את חזקתו. כמו למשל, במקרה דנן, שהראשון תרם מבנה של ארון קודש ושיפוץ ההיכל בערך של מאה אלף דולר, והשני שבא אחריו מעניק תרומה של מאתיים וחמשים אלף דולר, וכאשר יחליטו לשפץ את ארון הקודש וסביבותיו, תתגמד תרומתו של הראשון

עד כדי ביטול חזקתו, במקרה כזה יש לדון אם הדבר נחשב כסילוק הראשון שאין להם זכות אם לאו.

ומצאנו בספר חסידים (סימן תשסד) שנשאל מר' אפרים ברבי מאיר על שהיתה לו חזקה לגלול את הספר תורה בעד סכום מסוים בכל שנה, וגברה יד עוברי עבירה ובקשו להם כבוד ושררה ליטול ממנו את המצוה, ונתוועדו יחדיו שנים עשר מהם לגלול הספר תורה כל אחד בחודש שלו וליתן כל אחד זקוק כדי שיעלה שנים עשר זקוקים לשנה לצדקה, וכל זה לא עשו אלא למצוא להם טענה וערעור לומר שהם נותנים יותר ממנו, מתוך כוונה לביישו ולהרבות כבודם, ובא בשאלתו אם הדין עמהם מאחר שהם רוצים לתרום יותר לצדקה, או שיש לדחות תרומתם זו יען שאינם ראויים ויש מהם שאינם יודעים אפילו פסוק אחד בתורה.

ענה על כך רבי יהודה החסיד (שם סימן תשסה) שמאחר שיש ריווח בדבר לעניים, אף על פי שהנותנים אינם מתכוונים לשם שמים, אין לו למנוע מהם מלגלול הספר כדי שיתפרנסו העניים, ואם ימנע מהם הרי זה גוזל עניים. וכלפי השואל, הוסיף וציין, כי אם אכן כוונתו לשם שמים, שיתן לעניים את הכסף שהיה רגיל לתת גם ללא שיגלול את הספר תורה. שכיון שהוא מרצונו היה קושר ורק בעבור העניים הוא נמנע, נחשב לו הדבר כאילו הוא נותן צדקה מה שהקושרים נותנים לצדקה. אך סייג זאת בתנאי שהללו מוסיפים תרומה מכובדת, אבל אם באים רק להוסיף פרוטות על הראשון, ברור שאין להעביר ממנו את חזקתו.

בספר חסידים מדובר בפרנסת עניים, אך לכאורה הדבר נכון לכל צורכי מצוה של הקהילה, כל שהוא לרווחת הציבור ולתועלתו, יש לאפשר למרבה בתרומה לקבל את המצוה, אף שעל ידי כך מפסיד בעל החזקה את חזקתו.

אולם נראה שיש חילוק בין רכישת זכות שנתית לחזקה במצוה, לבין רכישת הנצחה קבועה לדורי דורות. שהתורם שקיבל את הזכות להנציח את ההיכל, רכש זאת לעולמי עד, וכפי שלא יעלה על דעת שמי שרכש דבר מסוים, אף אם הוא מדובר בחפץ של קדושה, ובתקופה קצרה מחירו יתייקר לאין ערוך, שיהיה ניתן לדרוש את ביטול המקח, הוא הדין והוא הטעם גם כלפי רכישת זכות הנצחת ההיכל. אלא שמכל

ולא היה מוחה ומערער בדבר זכה בה לעולם, ואי אפשר להפסיד לו את חזקתו שרכש.

לפי חילוקו של היעב"ץ יש לדון לגבי רוכש הזכות להיכל, שהרי העמידו את הזכות למכירה, וכעת שיש מי שמוכן לשלם יותר, נמצא שכדי שלא להפסיד את הקהל לכאורה יש מקום להעביר את המצוה לתורם החדש. אך נראה שגם היעב"ץ לא פסק כן במקרה כזה שבו מכרו את הזכות הזו לעולם, וכעת מצאו מי שמוכן לשלם יותר, דלא שבקת חיי לכל מי שירכוש דברי מצוה שתמיד יוכלו לבטל מקחו ולסלקו, וזה אינו. זאת ועוד, שבעניינו של ספר חסידים הרי זכה הלה לגלול הספר במשך איזה זמן, וכעת לתקופת הימים רוצים למכרו לאחר, בזה יש לומר שהרווחת הצדקה עדיפה. אך באופן שהתורם הראשון כלל לא על שכרו, ותיכף רוצים להעביר זאת לאחר, איך נבוא לומר שכל הסיכום עמו בטל למפרע כלא היה. אכן גם באופן זה, ככל שהתרומות הנוספות לא יהיו על חשבון הראשון, ותישמר זכותו והתנאים שעשו עמו להנצחת קרוביו באופן הנאות, זכותם של בני הקהילה לקבל תרומות נוספות ולהנציח גם אחרים.

וזה דבר המשפט

• אין גבאי הקהילה יכולים לחזור בהם ממכירת הזכות להנציח את ההיכל וארון הקודש. וכך הוא הדין בכל חזקה על המצוות, שאם החזיק במצוה אי אפשר לסלקו.

• אם ירצו הציבור יוכלו להוסיף כסף על מה שנתן הראשון ולשכלל ולפאר את ההיכל והארון הקודש, ולהביא לכך תורם נוסף, ובלבד שישארו התנאים שעשו עם הראשון והנצחתו כמסוכם וללא שיכחישו את חזקתו.

• זכות שנתית לרכישת מצוה, כגון זכות נר למאור או כיבודים בספר תורה, יכולים למכור בשנה הבאה לכל המרבה מחיר, גם אם יש לאחד חזקה של הרבה שנים על הדבר, מאחר וכן נהגו לרווחת הציבור ותועלתו.

טענה אינה חזקה, וכל שכן כשבאים להחזיק כנגד רבים, כאן שהחזיקה כמה שנים להיות מדלקת ההיכל במקום שכל הקהל רואים אותה ולא מיחו בידה, אין לך חזקה גדולה מזו, ולא זו בלבד אלא כל מי שהחזיק בשום מינוי בקהל, אין יכולים לסלקו אלא אם כן אינו מתנהג כשורה במינויו. וגדולה מזו אמרו, שאין להעביר עירוב מבית ישן שהיו רגילים להניח בו, אפילו אם בעל הבית החדש מוכן לתת מעות בעד העירוב, ובעירוב הרי אין מצוה במה שמניחים דוקא בבית זה ומכל מקום אמרו שלא לשנות, כל שכן שאין לשנות בהדלקת ההיכל שיש בדבר מצוה כמו שנאמר 'על כן באורים כבודו ה'.

הרי לנו כי אף במקום שהציבור מפסיד, אין לשנות מהחזקה שהחזיקו. הלכה זו נראית חולקת על דברי הספר חסידים שכתב כי במקום שנותנים מעות אין צריך להפסיד בעבור החזקה ומותר לשנותה. אך בכל אופן לגבי הנידון שלפנינו, נראה כי רבי יהודה החסיד מודה באופן שאין ספק שהחזקה נמכרה לנצח ולא לפרק זמן.

אכן רבי יעקב עמדין (שאילת יעבץ חלק ב סימן ע) העלה לחלק בין דברי הספר חסידים לדברי הרדב"ז, וכתב שדברי רבי יהודה החסיד הם באופן שמתחילה העמידו למכירה את

המצוה לגלול, וזה שרכש את החזקה במצוה זכה בה רק בעבור מה ששילם עבודה כל שנה, וכיון שכך אפשר לומר שכאשר מוצאים מי שנוכן לשלם יותר על המצוה, יש להעביר את המצוה בשנה האחרת לרוכש החדש, כדי שקופת הצדקה לא תפסיד. אבל כאשר האדם פונה מתחילה לנדב מעצמו באופן קבוע נרות לבית הכנסת,

מקום הסברא של טובת הציבור ורווחתו יכולה להיות נכונה לגבי כל תוספת שרוצים להוסיף על התרומה הראשונה, באופן שאין מבטלים את חזקתו של הראשון ומשמעות תרומתו.

ה. ביטול חזקתו בעד רווח לציבור

ואכן נראה שלמרות יהיו רשאים להוסיף על הבנייה כדי לקבל תרומה

אמנם דברי הרדב"ז נסובו על מי שהיה בחזקתו להביא שמן על סך מסוים ועתה צמצם את תרומתו, שאין לבטל בכך את חזקתו בעתיד, אלא שמתוך דבריו נראה ללמוד שבכל אופן שירצו הקהל לשכלל ולפאר את היכל ה', הרשות בידם לקבל כספים נוספים וכן להוסיף משלהם כדי לכבד את בית ה', ובלבד שלא יפגעו בחזקתו של הראשון כלפי תרומתו

נוספת, מכל מקום לא יוכלו להכחיש את חזקתו של הראשון גם בעד רווח ממון לטובת הציבור, כי הנה בהלכות עירוב, אנחנו מוצאים שאם היו רגילים להניח את העירוב בבית אחד אין להניחו בבית אחר (אורח חיים סימן שסו סעיף ג). וכתב המגן אברהם (שם סק"ח) שאפילו אם הבית השני משלם על המצוה, אין להעביר את החזקה מהבית הראשון.

מקור דבריו בשו"ת הרדב"ז (חלק ד סימן יא) שנשאל על אלמנה שהייתה מוחזקת להדליק ההיכל של בית הכנסת של ירושלים בימים ידועים בשנה, ופרנסי הקהל והנאמנים תבעו אותה בטענה שברצונם למכור את החזקה הזו כמו שנהגו למכור את כל ההדלקות של כל השבתות. האלמנה טענה מנגד שבעלה המנוח היה דיין והוא בנה את ההיכל משלו והקדישו על מנת שהוא או באי כוחו ידליקו את הנרות. הכריזו בבית הכנסת כי מי שיודע עדות בדבר שיבוא ויעיד, ובאו עדים והעידו שבעלה אמר שהוא מקדיש את ההיכל על תנאי שידליק שם הוא ובאי כוחו כל הזמן. כעת טוענים הקהל שהיה שהמקדיש לא כפל את תנאו, התנאי לא קיים, וברצונם למכור לאחרים את זכות ההדלקה. האריך שם הרדב"ז בתשובתו בכמה צדדים, וכתב שאע"פ שחזקה שאין עמה

